

PUL OQIMLARI TO‘G‘RISIDAGI HISOBOT ISHONCHLILIGINI BAHOLASH MASALALARI

Kurbanov Jaloladdin Yuldashbaevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20308494>

Ma'lumki, "Pul oqimlari to'g'risida"gi hisobot boshqa hisobot shakllari bilan birgalikda korxonaning eng likvid aktivlaridagi o'zgarishlarni, uning moliyaviy tuzilmasini (jumladan, likvidlik va to'lovga layoqatliligini), korxonalarining qiyoslama baholash maqsadida kelgusi pul oqimlarining joriy qiymatini modellashtirish imkonini beradigan doimiy ravishda o'zgaruvchi tashqi va ichki omillar sharoitida pul oqimlari harakatini tartibga solish layoqatini baholash va tushunishga xizmat qiluvchi axborot taqdim etilishini ta'minlaydi.

Buxgalterlarning xalqaro federatsiyasi ma'lumotlariga ko'ra, "pul oqimlari to'g'risida"gi hisobotning asosiy maqsadi - kompaniyaning barcha investorlari va kreditorlarini pul mablag'lari harakati to'g'risidagi ma'lumotlar bilan etarli darajada ta'minlashdan iboratdir. Xorijlik olimlar B.Nidlz va X.Andersonlarning fikriga ko'ra, pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni tuzishning asosiy maqsadiga quyidagicha tavsif beriladi: «pul oqimlari to'g'risidagi hisobotning asosiy maqsadi bo'lib, hisobot davrida korxonaning pul va pul mablag'larini kirimi va chiqimi to'g'risidagi ma'lumotlarni batafsil aks ettirish» hisoblanadi. "Pul oqimlari to'g'risida"gi hisobotni tuzish va taqdim etish shakli O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Buxgalteriya hisobi to'g'risida Qonuni asosida ishlab chiqilgan hamda O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan "Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot" deb nomlanuvchi 9-sonli buxgalteriya hisobining milliy standarti (BHMS) asosida olib boriladi. Korxonalar amaliyotida pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni tuzishda ayrim xatoliklarga yo'l qo'yilmoqda va uning ko'rsatkichlariga alohida e'tibor berilayotganligi yo'q. Buning asosiy sabablaridan biri hisobot shaklini mukammal darajada shakllanmaganligi bilan ham bog'liqdir. "Pul oqimlari to'g'risida"gi hisobot(4-shakl) shaklini takomillashtirish yuzasidan rivojlangan mamlakatlarda qo'llanilayotgan "Pul mablag'lari harakati to'g'risida"gi hisobot shaklining tasniflanishi bilan respublikamizda amal qilib kelayotgan "Pul oqimi to'g'risida"gi hisobot shaklining tasniflanishi o'rtasida ma'lum farqlanishlar mavjud. Bunday farqlanishlardan biri respublikamizda qo'llanilayotgan hisobot shaklida "Soliqqa tortish"lar alohida bo'linma sifatida tasniflangan. Vaholanki, rivojlangan mamlakatlarda amal qilinayotgan hisobotda "Soliqqa tortish"lar birinchi bo'linmada, ya'ni xo'jalik faoliyatida pul mablag'larining harakati deb nomlangan bo'linmada aks ettiriladi.

Auditning dastlabki bosqichida avvalo, hisobotdagi tashkilotning to'liq nomi, faoliyat turi, tashkiliy-huquqiy shakli, elektron pochta manzili, soliq to'lovchining identifikasion raqami (STIR), o'lchov birligi hisobot taqdim qilingan sana kabi ma'lumotlarni to'liqligi, to'g'riligi, haqiqiyli va BHMS qoidalariga muvofiq rasmiylashtirilganligi, hisobotni soliq inspeksiyasi va hududiy statistika bo'linmalariga hisobot yilidan keyingi yilning 1-martidan kechiktirmasdan taqdim etilganligi hamda hisobotni qonun hujjatlarida belgilangan tartib(imzo va muhrlar yoki elektron raqamli imzo)da tasdiqlanganligi o'rganiladi.

Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot auditida tekshiruv buyurmachisining operasion faoliyatni amalga oshirish maqsadlarida banklardagi talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlari, jamg'arma depozit hisobvaraqlari, muddatli depozit hisobvaraqlari, ssuda hisobvaraqlari hamda boshqa depozit hisobvaraqlari Schyotlarining ma'lumotlari o'rganiladi. Shuningdek, auditor

tekshiruv buyurtmachisining operasion faoliyatida bankda ochilgan yuqoridagi schyotlarda quyidagi shakllarda hisob-kitoblar amalga oshirilganligi o'rganiladi:

- 1) to'lov topshiriqnomalari bilan hisob-kitoblar;
- 2) akkreditivlar bilan hisob-kitoblar;
- 3) inkasso bo'yicha hisob-kitoblar;
- 4) cheklar bilan hisob-kitoblar.

Xo'jalik yurituvchi subyektlar (bundan banklar va byudjet tashkilotlari mustasno) pul oqimlari to'g'risidagi axborotni tayyorlash va ochib berish jarayonida mazkur standart talablarini bajarishlari kerak. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni tuzish maqsadi bo'lib, puloqimlarining hisobot davri boshiga va oxiriga bo'lgan holati va hisobot davri mobaynida uning tarkibidagi o'zgartirishlar haqidagi axborotni ochib berish hisoblanadi. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot xo'jalik yurituvchi subyektning operasion, investision va moliyaviy faoliyatining o'z pul mablag'lariga ma'lum hisobot davri ichida ta'sirini shu davr ichida pul mablag'larining o'zgarishi to'g'risidagi ma'lumotlarni beradi. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotda hisobot davri davomidagi pul oqimlari aks ettiriladi va ular quyidagi shakllarga tavsiflanadi:

- operasion faoliyat;
- investision faoliyat;
- moliyaviy faoliyat.

Tekshiruv buyurtmachisining operasion faoliyatida naqdsiz shaklda bank schyotlari orqali amalga oshirilgan muomalalari auditi jarayonlarida hisobotdagi ma'lumotlar memorial order, to'lov topshiriqnomasi, to'lov talabnomasi, inkasso topshiriqnomasi, akkreditivga ariza, tijorat bankining hisob-kitob cheki kabi birlamchi hujjatlar ma'lumotlariga muvofiqligi o'rganiladi (1-jadval).

1-jadval

Operasion faoliyatda pul mablag'larining harakati

Pul mablag'larining kirimi	Pul mablag'larining chiqimi
Mahsulot(ish, xizmat)larni sotishdan tushgan tushum	Tovar va xizmatlar uchun mol etkazib beruvchilarga to'lovlar
Royaltlardan (patentni, mualliflik huquqi qo'llanilganligi va boshqalar uchun), har-xil xarakterdagi mukofotlardan, foiz daromadi, komission yig'imlar va boshqa daromadlardan tushum	Korxonada xodimlariga pul to'lovlari, operasion xarajatlar
Tovar moddiy zaxiralarning qisqarishi	Tovar moddiy zahiralarni ko'payishi
Savdo va vositachilik maqsadlarida tuziladigan bitimlar bo'yicha pullarning kelib tushishi	To'langan foizlar
Joriy majburiyatlarining ko'payishi, jumladan investision va moliyaviy faoliyatga kirmaydigan daromad solig'i bo'yicha.	Joriy ajburiyatlarining kamayishi, jumladan investision va moliyaviy faoliyatga kirmaydigan daromad solig'i bo'yicha xarajatlar
Pulsiz xarajatlar: - asosiy mablag'larning va nomoddiy	Pulsiz muomalalar: qarz qimmatli qog'ozlar

aktivlarning amortizatsiyasi, tabiiy resurslarning kamayishi; - qarz qimmatli qog'ozlari bo'yicha chegirmalarning amortizatsiyasi	bo'yicha ustamaning amortizatsiyasi
--	-------------------------------------

Bizningcha, pul oqimlari to'g'risidagi hisobot auditi jarayonida eng samarali usul tahlil usuli hisoblanadi. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot quyidagi bosqichlarda tahlil etilishi maqsadga muvofiq:

- 1 - bosqich. Pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobotning vertikal tahlili;
- 2 - bosqich. Pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobotning gorizontaal tahlili;
- 3 - bosqich. Pul mablag'lari harakatining koeffitsiyentli tahlili;
- 4 - bosqich. Pul oqimining moliyaviy holatga ta'sirini baholash.

Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotning vertikal tahlili ularning tuzilishiga baho berish imkonini berib, bunda har bir faoliyat turlari bo'yicha sof pul oqimi tarkibida pul oqimi muayyan turining ulushi yoki barcha faoliyat turlari bo'yicha jami sof pul oqimi tarkibida faoliyat turlari bo'yicha pul mablag'larining ulushi to'g'risida xulosa shakllantirish imkonini beradi. Odatda operasion faoliyat bo'yicha pul oqimi korxonada pul oqimlari tarkibida yuqori ulushni tashkil etadi. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotning gorizontaal tahlili ularning dinamik o'zgarishiga baho berish imkonini beradi.